

GAZETE HABER BAŞLIKLARINI İNCELEME DENEMESİ

Deniz ZEYREK

Gazete haberleri , gerek kitle haberleşme araçları kapsamında, gerekse iletişim kuramı çerçevesinde uzun zamandır incelenmektedir. (Bkz. Oskay 1969, Schramm ve Roberts 1971, Mortensen 1972.) İletişim uzmanları, kitle haberleşme araçlarının hedef kitleleri bilgilendirme, bilinçlendirme ve yönlendirme rolünü belirleyip tanımlamışlardır. Alan çalışması içeren araştırmalar çoğaldıkça, okur/dinleyen/seyircinin iletişim olgusundaki rolü daha çok ağırlık kazanmaya başlamıştır. Örneğin, seçim kampanyaları ve propoganda ile ilgili alan çalışmaları sonunda, hedef kitlenin medyaya güveni, içinde yaşadığı çevre koşulları, önceden edindiği bilgi gibi değişkenlerin de önemi açığa çıkarılmıştır. Böylece, etkin ve dinamik bir seyirci/dinleyen/okur kavramı doğmuştur. (Örneğin, bkz. Lerner 1969)

Gazete haberciliğini inceleyen yeni bir alan da, bilindiği gibi, söylem çözümlemesidir. İletişim kuramları gibi, bu alan da, haber metinlerine bir iletişim türü olarak bakıyor, haber metinlerinin değerini, önemini ve işlevini bağlamsal, toplumsal, ve kültürel değişkenler çerçevesinde değerlendiriyor. (Örneğin, bkz. Kress 1985, Seidel 1985)

Bu yazının iki ana amacı var. İlki, söylem çözümlemesinin gazete metinlerinin anlaşılmasına nasıl bir katkı sağladığını araştırmak, ikincisi, Türkçe'nin gazete başlıklarında okuru bilgilendirmek ve yönlendirmek için nasıl kullanıldığını anlamaya çalışmak. Metni Wehrlich'in anladığı gibi, "bağıntılı ve birbirini tamamlayacak biçimde düzenlenmiş dil birliklerinin belirlenmesiyle oluşan dilsel anlam" (bkz. Aksan ve Aksan 1991:97) olarak alırsak, haber başlıkları (ana başlık, alt ve üst başlık), haber metinleri, resim altı yazıları, köşe yazıları, vd. birer metindir. (Tabii, bunları içeren bir gazeteye de 'metin' dememiz mümkün.) Bütün bu türleri incelemek bu yazının boyutlarını aşıyor. Daha uzun metin türleri olan haber metinleri, köşe yazıları, vd.'ni sonraki bir çalışmaya bırakarak, bu yazıyı sadece gazete haber başlıklarıyla sınırladık. İncelediğimiz başlıklar, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Sabah*, *Tercüman*, *Türkiye*, *Güneş* ve *Hürriyet* gazetelerinin ön sayfa haberleriyle kısıtlandı. Bu kısıtlama, ön sayfa haberlerinin özetleme, ilgi çekme, ve yönlendirme işlevlerini daha kolay yerine getirdiğini düşündüğümüz için yapıldı.

Bir metin türü olarak gazete haber metinlerini, ve onların önemli bir parçası olan başlıkları incelerken, gözönünde bulundurulması gereken birden fazla değişken var.

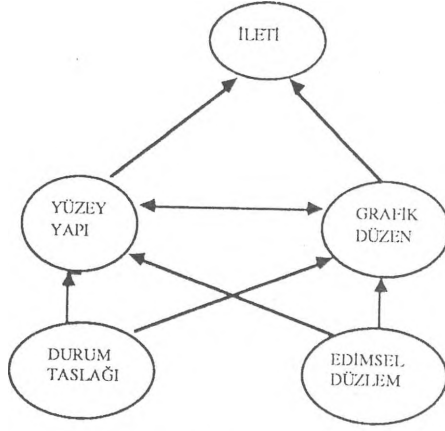
Herşeyden önce, metinler, onları üretenler -yani gazeteciler- ve okuyup anlayanlar -okur kitlesi- düşünülerek ele alınmalıdır. Metin üreticileri olan yazarların görevi güncel haberleri okura ilginç ve bilgilendirici bir biçimde sunmaktır. Yazarlar bu görevlerini yerine getirirken hem yazı işleri müdürünün, hem de hedef okur kitlesinin kabul edeceği metinler ve başlıklar hazırlamalıdır (van Dijk ve Kintsch, 1983:287). Gazeteci, haber kaynağına her zaman doğrudan ulaşamaz, çoğunlukla başka metinlerden, örneğin, hükümet/bakanlık raporları, basın toplantıları metinleri gibi verilerden bilgi edinerek yazısını hazırlar. Bu veriler doğrultusunda, gazete yazarı, haberini hazırlamadan önce bir 'durum taslağı' oluşturur zihninde. (Bkz. van Dijk 1991, van Dijk ve Kintsch 1983, Beaugrande 1991'in "situation model" tanımı.) Bu taslakta toplumun ve hedef okur kitlesinin beklentileri, gazetecinin bağlı bulunduğu yayın kuruluşunun politik ideolojisi, kendi sahip olduğu inanç ve değerler sisteminin sağladığı 'bütüncül bilgi' ve haber kaynaklarının kendisine sunduğu bilginin içeriği; yani , haberin 'büyük ölçekli yapısı' vardır (bkz. van Dijk 1991). Bu tür bilgiler, gazetede çıkacak olan haberin dilini etkileyen önemli parametrelerden ilkinini oluşturur. Gazeteci, bilinçli olmasa da, bu bilgilerin çizdiği sınır içinde kalarak hazırlayacaktır haber metinlerini. Metin üretiminde gözönünde bulundurulması gereken ikinci bir parametreyi, edimbilim düzlemi oluşturur; bu, haber metinlerinin ve başlıklarının okurlara sunacağı örtük iletilerin oluşturduğu düzlemdir. Başlıklar ve haber metinleri, van Dijk'in (1991) dediği gibi, bir buzdağının görünen kısmıdır aslında; açıkça söylenmeyen, fakat okuru belli bir doğrultuda düşünmeye yönelten bilgi, gazetenin ve haber yazarının görüş ve değerlendirmeleriyle yoğrulmuş, metne şırınga edilmiştir. Metin çözümlemesinin edimbilim düzlemi, bu tür örtük bilgilerin haber ve başlık diline nasıl yansıtıldığını ortaya çıkarmaya yardım edecektir.

Gazete haber metinleri ve başlıklarının diğer metinlerden ayrılan önemli bir yönü, bulunduğu gibi, sunuşta kullanılan farklı grafik düzenlemedir. Değişik kalınlıkta ve büyüklükte basılan harfler, çerçeveleme, sözcüklerde ve art alan belirlemede renk kullanımı, sütunlama, resim ve çizimler, vd. anılan metinlere kendine özgü niteliklerini kazandırır. Bu tür biçimsel düzenlemenin metin üretiminde ulaşılmaya çalışılan verimlilik ve etkililiğe (bk. Beaugrande 1980:21,130) önemli bir katkısı var, hiç kuşkusuz.

Gazete metin ve başlıklarının incelenmesinde belki de en önemli düzlem, tümcelerın dilbilim açısından incelendiği küçük ölçekli(tümceciik) çözümleme düzlemidir. Çünkü, dilbilim ilişkileri, gazetenin/yazarın sahip olduğu düşünce ve ideolojileri yansıtan yegane öğedir. Diğer öğeler (resim ve çizimler, grafik düzenleme),dilden sonra ikinci derecede önem taşıyan öğeler olup, çözümlemede de ikinci derece önem taşımalıdır. Tümceciik çözümlemesi sayesinde, yukarıda sözünü ettiğimiz büyükölçekli yapıların oluşturduğu taslak düzlemine ve iletilerin oluşturduğu edim düzlemine ulaşmak mümkün olacaktır.

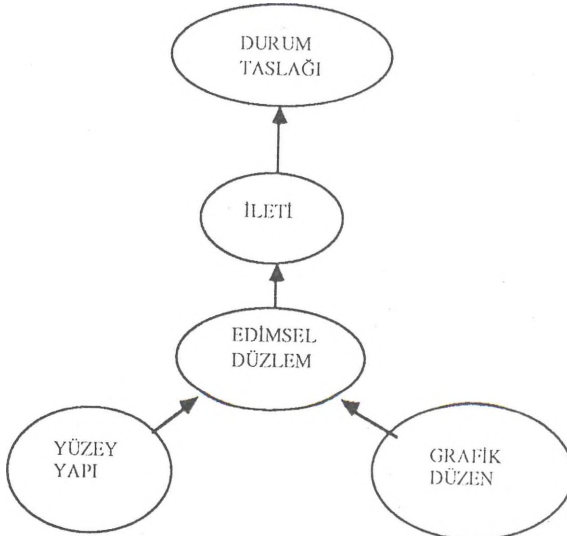
Şimdiye kadar doğduğumuz parametreler, Şekil 1'de gösterildiği biçimde bir üretim taslağı içinde yer alabilir.

Gazete okurunun başlıkları ve haber metinlerini anlama sürecinde bu taslağın tersi geçerli olabilir. Okur, yüzey yapıdan, yani tümceden ve grafik düzenlemeden başlayarak, metnin üst söylem düzlemine ulaşacaktır. Sahip olduğu dünya bilgisi, politik ideoloji, gazeteden beklentileri, ve (varsa) haber hakkında daha önceden edindiği bilgilerin ışığında

Şekil 1. Gazete başlıklarının olası üretim süreci

haberini sunduğu yeni bilgiyi değerlendirip, kendi haber taslağını oluşturacaktır. Görüldüğü gibi, okurun taslağı, gazete yazarınınkinden farklı olabilir, ama ikisinin ortak noktası, haberin kendisinden daha zengin bilgi yapılarını içermesidir. Okurun anlama sürecinin Şekil 2'de önerilen taslakla özetlemek mümkündür.

Şekil 2. Gazete başlıklarını anlama süreci

Yazının bundan sonraki bölümünde yukarıda önerdiğimiz gazete başlıklarını üretme ve anlama süreçlerini, başlıkların yüzey yapı özelliklerini inceleyerek tanımlamak için bir yöntem geliştirmeye çalışacağız. Ancak amacımız, taslaklarda öngördüğümüz her düzlemi açıklamak değildir; zaten bazı psikoloji deneyleri yapmadan bunu başarmak olanaksız görünüyor. Özellikle durum taslaklarını bu tür deneyler olmaksızın incelemek ve açıklamak mümkün değil. O halde amaç, başlıklarda kullanılan tümcecik ve öbekleri dilbilim ölçütleriyle çözümlmek, dilbilgisel yapı ve grafik düzenlemenin üst sözeylemi ileti olarak okura ulaştırmadaki rolünü araştırmak olacaktır.

Başlıkları oluşturan tümcecikler, Halliday (1985)'in önerdiği gibi, öznelik (veya, izlek) ve yüklemlik olarak incelenebilir. Öznelik, iletinin başladığı, yüklemlik ise izleğin geliştirildiği bölümdür. Yeni bilgi yüklemlik aracılığıyla dinleyene / okura iletildiğine göre (Halliday 1985, Beaugrande 1980, Chafe 1991), yüklemlik işlevini yüklenen öğelerin incelenmesi haberin ne olduğunu bize gösterecektir. Bu öğenin ifade edilmesi için seçilen sözcüklerin incelenmesi ise yazarın/gazetenin söz konusu haberi nasıl yorumladığını gösterebilir. Ancak biz bu yazıda, yüklemliğin üstünde durmayıp, incelememizi öznelik üstünde yoğunlaştıracaktır. Bunun bir nedeni, özneliğin yüklemliğe göre daha fazla öğeyi içermesi, yani daha karmaşık olmasıdır. Öyle sanıyoruz ki, bu öğelerden en az biri, haberin örtük iletisini içermekte, ve okurun haberi belli bir doğrultuda anlaması için onu uyarılmakta; yani, yönlendirmektedir. Bu bakımdan, özneliğin yüklemlikten önce incelenmesi, haberin bir ileti olarak anlaşılması açısından yol gösterici olacaktır.

Özneliği , Halliday, üçe ayırarak inceliyor: (1) metinde sürekliliği sağlayan metinsel öznelik (örneğin, bağlaçlar ve zarflar), (2) konuşanın karşısındakine iletmek istediği anlamı içeren kişilerarası öznelik (örneğin, ünlem, kiplik, soru), ve (3) konuşanın deneyimini, yani iletinin içeriğini iletken konu özneliği (ömeğin, özne ve tümleç)

Halliday'in metinsel öznelik tanımını, sadece metnin bir bölümünü öncekilere bağlayan dil öğeleri olarak almamız yetersiz olacaktır. Bu tanımlı bağlaç gibi dilbilgisel öğeler yanında, dildışı öğeleri de içine alan bir öğe olarak genişleterek kullanmak istiyoruz. Metinsel öznelik, bu çalışmada, okurun önceden sahip olduğu varsayılan bilgiyi ve durum taslağını, yeni habere bağlayan öğe olarak ele alınacaktır. Bu öğenin işlevi, okurun belleğinde yarı etkin (Chafe 1991) durumunda olan bilgileri yeniden etkinleştirerek, iletilen haberin istenen biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. Metinsel öznelik(izlek) (mti) tanımına uygun düşen öğeler aşağıdaki başlıklarda gösterilmiştir. Burada örneklendiği gibi, metinsel öznelikler, okurun bildiği varsayılan haberlerin, yeni haberi iletken tümceye zarf ya da bağımlı tümcecikler halinde yerleştirildiği öğelerden oluşuyor.

(1) SHP Genel Başkanı küçük kurultayda HEP'li işbirliğini savundu.

(mti)

(Güneş, 10 Kasım 1991)

(2) Yılmaz'ı ziyaret eden Erbakan, "Denedik, millet acısını gördü" dedi.

(mti)

(Tercüman, 10 Kasım 1991)

(3) Demirel Özal'ı indirmek için SHP ve RP ile prensipte anlaşıklarını açıkladı.

(mti)

(Milliyet, 5 Kasım 1991)

Halliday'in kişilerarası izlek ('interpersonal theme') diye tanımladığı öge, haberin, yazarın süzgecinden geçerek, onun değerlendirmesiyle birlikte okura iletildiği bölümdür. Bu önemli işlevi yerine getirmesi nedeniyle, biz bu ögeye 'iletsel izlek' (ili) diyeceğiz. Bu öge, aşağıdaki başlıklarda örneklenmiştir.

- (4) Manken ve sözlüsünün acı sonu (*Milliyet*, 12 Kasım 1991)
(il_i)
- (5) Mesken açığının bir türlü kapatılamaması büyük şehirlerdeki evsizleri bunalıyor
(il_i) (*Türkiye*, 12 Kasım 1991)
- (6) Koalisyon macerası başlıyor. (*Türkiye*, 12 Kasım 1991)
(il_i)
- (7) DYP-SHP ortaklığına doğru (*Cumhuriyet*, 12 Kasım 1991,
(il_i)
(köşe yazısı başlığı)
- (8) ANAP'lı Fahrettin Kurt kehancisi ! (*Güneş*, 10 Kasım 1991)
(il_i)

Halliday'in konu özneliği diye tanımladığı kavram, gazete başlıkları açısından iletsel öznellik ile eşit önem taşıyor. Ancak bu kavramı da, tümcecik üstünde çalışan başka araştırmacılardan aldığımız esinle, farklı bir biçimde kullanacağız.

Gazete başlıkları, haber yazarı veya gazete editörüne göre haberin en önemli yanını ortaya koyan metinlerdir. O halde haber başlıklarını hazırlayan gazeteci, kendince önemli olan ögeyi tümcede dikkati en çok çekecek yere yerleştirecektir. Erguvanlı (1979)'a göre, Türkçe tümcede dikkat odağı, yüklem hemen öncesindeki yeri dolduran ögedir. Buna göre, gazete başlıklarında yüklem hemen öncesinde kullanılan öge dikkat ögesi olabilir. Dikkat odağı, McWhinney'in İngilizce için söylediği gibi, Türkçe tümcenin başında yer alan öge de olabilir. Bu ögenin göndergesi, hem konuşan/yazarın, hem de dinleyen/okurun bakış açısını saptar. Konuşan/yazar, oluşturduğu durum taslağıyla en iyi uyum sağlayan görüş açısını seçer, ve bunu tümcenin başına getirdiği ögeyle ifade eder. Anlayan/okur ise bu ilk ögeyle özdeşleşerek, olayı onun bakış açısından görür.

Kuno'ya (1987) göre, insanlar konuşurken film yönetmenlerine benzer bir biçimde, olaylara hangi açıdan bakmaları gerektiğine ilişkin kararlar vermelidir; seçilen 'kamera açısı', konuşanın tümcede tanımladığı olay, kişi veya nesneyle kendisini özdeşleştirdiğini gösterir. 'Duygudaşlık' denilen bu durum, tümcenin yüzey yapısına yansır. Örneğin, Kuno'ya göre, konuşan, duygudaş olduğu kişi ya da nesneyi tümcenin öznesi olarak ifade eder; ve/veya duygudaş olduğu kişiye/nesneye sözdizimsel öncelik verir. Bu konuda Türkçe ile ilgili geniş çaplı çalışmalar olmadığı için, duygudaşlığın Türkçe sözdiziminde nasıl bir önceliğe sahip olduğunu bilmiyoruz. Ancak, başka dillerde görülen eğilimlerden yola çıkarak, Türkçe'de tümce başı ögenin konuşan/yazarın bakış açısını ve duygudaş olduğu kişiyi/nesneyi belirttiğini varsayabiliriz. Gazete başlıklarının çözümlenmesinde de bu varsayımaya dayanacağız.

Kısaca, Halliday'in 'konu özneliği' kavramını, onun önerdiği biçimde değil, bakış

açısını ve/veya odak noktasını (bundan sonra BA ve OD'nı) saptayan öge olarak almayı yeğliyoruz. Böylelikle, salt dilbilgisel bir öge olan 'özne' yerine, anlamsal ve edimsel boyutları olan kavramları kullanmak istiyoruz (bkz. McWhinney).

Türkçe'de tümce başı ögeler bazen hem bakış açısını(BA), hem de dikkat odağını oluşturabilir. Bu durumun, tümcede bir nesne olmadığı zaman gerçekleşmesi daha kuvvetli bir olasılıktır. Örneğin, aşağıdaki tümcede Ata , her iki işlevi de yerine getiriyor.

(9) Ata'yı anıyoruz. (*Cumhuriyet*, 10 Kasım 1991)

Bu tümcede kullanılan gizli özne biz, yazarın, ilk ögenin göndergesiyle duygudaşlığının kuvvetli olduğunu gösteriyor. Bu yöntemle yazar, okurun da habere aynı bakış açısından bakmasını, duygudaşlığını paylaşmasını istiyor. (10) ve (11) numaralı başlıklarda ise, tümce başı ögenin, sadece bakış açısını saptadığını, odak noktasının eylem öncesi öge olduğunu düşünürüz.

(10) Zamlar iki bürokrat yedi. (*Cumhuriyet*, 19 Kasım 1991)

(BA) (DO)

(11) Çeçenler destek istedi. (*Cumhuriyet*, 19 Kasım 1991)

(BA) (DO)

(10), ve (11) numaralı başlıklardaki ilk ögeler, ortak bazı anlam özelliklerini paylaşıyorlar; her ikisi de eyleyen, güçlü ve canlı ('zam', burada eğretilme yoluyla canlı bir öge gibi gösterilmiştir). O halde, bu üç özelliğin, tümce başı ögelerin BA olarak seçilmesinde ve algılanmasında etken olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşe paralel olarak, etkilenen, cansız ve güçsüz ögelerin BA olarak seçilme/algılanma olasılıklarının düşük olduğunu söylemek de mümkün.

Haber başlıklarının gazetelerde ana başlık, alt başlık, üst başlık olarak, değişik renklerde ve yazı karakteriyle sunulması, dikkat odağı ve bakış açısı konularına bir de grafik düzenleme açısından bakmamızı gerekli kılıyor. Yapılan deneysel araştırmalarda, görsel dikkat odağının tümcenin başlama noktası olarak ifade edildiği gözlenmiştir. (Bkz. Johnson-Laird, ve Clark ve Chase'in araştırmaları, McWhinney (1977)dc). Örneğin, desen çizgiye, geniş yer tutan alanlar az yer tutan alanlara, ve büyük nesnelere küçüklere göre daha güçlü dikkat odakları olup, tümcelerde başlama noktası olarak ifade edilmektedir. Bu bulgular, gazete başlıklarında grafik düzenlemenin dildeki odak noktasını nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olabilir. Örneğin, resimli başlıkların resimsiz olanlarına göre daha çok dikkat çektiğini, sadece sezgilerimize dayanarak değil, desen ve çizgi arasında bulunan algılama farkına dayanarak söyleyebiliriz. Aynı mantıkla, büyük ve renkli harflerle yazılan başlıklardaki dikkat odaklarının diğerlerine göre daha güçlü olduğunu, büyük alanların küçüklere göre daha kuvvetli bir odak oluşturduğu bulgusuyla ilgi kurarak söyleyebiliriz.

Konuyu açıklığa kavuşturmak üzere, (12) numaralı başlığa bakalım.

- (12) Demirel, liderlerle görüşmeye Pazartesi başlıyor.

(BA) (mti) DO

İndirme turları. (*Hürriyet*, 2 Kasım 1991)

(ilı)

(DO)

Bu örnekte, ana başlık olarak sunulan indirme turları, üst başlıkta eylem öncesi yerde bulunan Pazartesi'ye göre daha güçlü bir DO. Ayrıca, üst başlıkta metinsel izlek işlevini yüklenen liderlerle görüşme, aslında ana başlığın iletilisiyle eşit işlevsel değere sahip, dolayısıyla o da güçlü bir DO. Yani, bu haberde öne çıkarılan konu, Demirel'in liderlerle görüşmeye ne zaman başlayacağı değil, onlarla 'indirme turları' konusunu yakın zamanda konuşmaya başlayacağı. Bu sonuca üst ve ana başlık grafik düzenleme içinde ele alındığında varlıbiliyor.

Aynı ölçütleri kullanarak şu başlığı da inceleyebiliriz:

- (13) İki hükümet arasında zam skandalı.

(BA) (mti) (ilı)

(DO)

Başbakanı atlatan iki müdür kovuldu.

(BA) (DO)

(ilı) (*Milliyet*, 19 Kasım 1991)

Üst başlıktaki iki hükümet, öbek başında olması nedeniyle BA olarak algılanmaya uygun bir öge. Ancak, eyleyen ve canlı olmaması bu olasılığı zayıflatıyor. Ana başlıktaki ilk ögenin grafik düzenlemeyle öncelendiği ve canlı bir göndergesi olduğu için BA olarak algılanma olasılığı daha yüksek. DO öğeleri de iki tane bu başlıkta; ancak, grafik öncelikle dikkati çeken öge, (iki müdür), diğerine göre daha güçlü. O halde, bu başlığın 'kontrol merkezleri' (Beaugrande 1980), (atlatılan) Başbakan, zam skandalı ve iki müdür. Varsayımlarımız doğruysa, okurun bu haberi 'başbakan'ın hakış açısından değerlendirmesi (kovulan) iki müdür ve zam skandalı arasındaki bağlantıyı anlaması istenmektedir. (14) numaralı haber başlığı, iletinin aktarılması için kullanılan bir başka stratejiyi sergiliyor:

- (14) Bağımsızlık için kanlarının son damlasına kadar mücadele kararı aldılar.

(mti) (ilı) (mti) (ilı)

Çeçenler direniyor. (*Türkiye*, 12 Kasım 1991)

(BA/DO)

Ana başlığın ilk ögesi, hiç kuşkusuz yazarın hem bakış açısını, hem de odak noktasını ifade ediyor. Üst başlıktaki mücadele, hem eylem öncesi yeri doldurduğu, hem de iletisel işlevi olduğu için, güçlü bir odak noktası. Üst başlığı oluşturan tümcede boş

artgönderim kullanılmış; böylece, bu tümcede bir eyleyen yok. Bu, yazarın bakış açısını algılamamızı güçleştiriyor. Ne var ki, yazarın bakış açısını tümce başında belirtmemesi bir rastlantı gibi görünmüyor; çünkü bu eksiklik, güçlü bir iletisel izlek kullanımıyla etkili bir biçimde gideriliyor. Sonuçta, bu başlığın kontrol merkezleri şu ögeler olacaktır: Çeçenler, mücadele, kanlarının son damlasına kadar. Öyle görünüyor ki, haber yazarı bu ögelerle okurun kendi ulusuyla ilgili tarih bilgisini etkinleştirmeye çalışıyor; okurun bu bilgiyi kullanarak Çeçenler'in mücadele kararıyla özdeşleşmesini isteniyor.

(14) numaralı başlıkta verilen haberi daha önce incelediğimiz (11) numaralı başlıkla karşılaştırabilir, ve yazarların aynı haberi farklı iletülerle donatarak sunduklarını görebiliriz:

(11) Ankara'ya çağrı.

(DO)

Çeçenler destek istedi.

(BA) (DO)

Bu başlığın 14'ten farkı, DO ve BA olarak algılanması istenen öğelerin farklılığından ileri geliyor. Ana başlığın ilk ögesi, burada da etkili bir BA oluşturuyor. Ancak dikkat odakları, 14.başlıkta olduğu kadar güçlü görünmüyor. Örneğin, çağrı, mücadele'nin aksine, herhangi bir tutum veya yorum niteliğini taşıyor. Destek ise sadece eylem öncesi yeri doldurduğu için, yani sözdizimsel gerekçeyle dikkat odağı olarak seçilmiş ve öyle algılanacak. O halde, bu haber yazarının, olaya Çeçenler'in içinde bulunduğu durum açısından bakılması gerektiği dışında özel bir iletisi yok.

Duygudaşlığın iletülmesinde kullanılan stratejilere örnek olarak aşağıdaki başlıkları karşılaştırarak inceleyebiliriz:

(15) Azarbeycan'ı tanıdık. (*Milliyet,Sabah*, 10 Kasım 1991)

(DO/BA)

(16) Türkiye, Azarbeycan'ı resmen tanıdı. (*Cumhuriyet*, 10 Kasım 1991)

(BA) (DO) (ilj)

15. başlıkta Azarbeycan ilk öğe ve eylem öncesi öğe olduğu için hem BA hem de DO olarak görev yapıyor. Ancak bu öğe, etkilenen durumunda olması nedeniyle, güçlü bir BA oluşturmuyor. Güçlü bir bakış açısının sağlayabileceği duygudaşlık ve özdeşleşme duygusunun eksikliği, yüklemde kullanılan 3.çoğul şahıs belirteci -Ik ile gideriliyor. Böylece bu başlığın yazarı, Azarbeycan ile, gizli özne biz ile ifade ettiği Türkiye'nin duygudaş olduğu inancını sezdiriyor. Öte tarafta,16. başlıkta, Türkiye, tümce başı öğe ve güçlü bir eyleyen olarak etkili bir BA oluşturuyor. Azarbeycan ise, eylem öncesi öğe olması nedeniyle, DO olarak algılanıyor. Resmen, güçlü bir ileti işlevini yerine getirmekten çok, haberin devletle ilgili bir yönünü aktarıyor. Görüldüğu gibi, bu başlıkta, habere Türk devletinin bakış açısından bakılıyor, okura Türkiye'nin resmi kararı iletiliyor; yani haber örtük bir ileti taşıyor; örneğin, anılan ülkeyle Türkiye'nin duygudaşlığına bu başlıkta yer verilmemiş.

Son olarak, başlıklara bilgilendiricilik (Beaugrande 1980) açısından bakmak istiyoruz. Aşağıdaki örnekler bu konuyu açıklığa kavuşturmaya yardım edecektir:

(17) İki gün hastanede yattı.

Semra Hanım'ın kalbi yoruldu. (*Hürriyet*, 17 Kasım 1991)

(18) Nur Hanım'dan boşandı, Lale Yılmaz ile 1992'nin ilk aylarında evlenecek.

Kayahan

Kalbi, Lale diye çarpıyor. (*Hürriyet*, 17 Kasım 1991)

(19) Palyaço Ajda (*Hürriyet*, 20 Kasım 1991)

(20) Kim bu palyaço? (*Milliyet*, 20 Kasım 1991)

Bu dört haber, 3.derece bilgilendiricilik özelliğini içeren başlıkları içeriyor. Beaugrande (1980:105)'e göre, 3.derece bilgilendirici metinler, gerçekleşme olasılığı düşük, sıra dışı, ilginç, ve anlaması güç metinlerdir. Örneğin 17. haberin üst başlığı, boş artgönderge kullanıldığı için bu özelliğe sahip. Okur, eyleyeni belirtilmeyen bu olayı anlamakta güçlük çekecek, ana başlığı okunadan bu tümcenin kime gönderme yaptığını algılayamayacaktır. Aynı biçimde, 18.haberin ana ve alt başlığında güçlü ve canlı eyleyenler gerektiren 'evlenme' ve '(birisi için) kalbi çarpma' yüklemeleri, eyleyen belirtilmeden, boşartgönderim ile ifade edilmiş; fakat eylemlerden etkilenen kişi, DO olarak sunulmuştur. Böylece, önce çıkarılan öge, eyleyen olduğu anlaşılan Kayahan değil, Lale Yılmaz ve Lale olmuştur. Bu başlık da, açıkça görüldüğü gibi, bilgilendirmekten çok ilgi ve merak uyandırmayı amaçlamaktadır. Aynı strateji, 19.haberde palyaço sözcüğünün kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Burada okur, anılan ses sanatçısıyla palyaçoluk arasında bir ilgi kuramayacağı için haberi anlamakta güçlük çekecektir. Okurun merak ederek haber metnini okuması, ve başlığın bilgilendiricilik düzeyini indirgemesi umulmaktadır. 20.başlıkta aynı strateji bir soruyla gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, gazete başlıklarında 3.derece bilgilendiriciliği olan metinlerin kullanılması, onların etkililiğini artıran bir stratejidir.

Öte yandan, başlıklar çoğunlukla 3. derece değil 2. derece bilgilendiricilik düzeyinde, yani iletişim için alışılmış ölçüm düzeyindedir. İlgi ve merak uyandırmak için yazarlar, yukarıda açıkladığımız gibi, bakış açısı, dikkat odağı ve iletsel izlek ile oynayarak, 2. derece bilgilendirici haberlerin düzeyini yükseltebiliyorlar. Başlığın bilgilendiriciliğini yükselten bu tür hiç bir işaret yoksa, haber yeterince ilgi çekemeyebilir, hatta 1.dereceye indirgenerek etkililiğini yitirme tehlikesiyle karşılaşabilir. Örneğin, 21.başlık bu durumu örnekliyor.

(21) TBMM'de bazı HEP kökenliler and metnine uymadı.

(mt_i)

(DO)

Olaylı yemin

(*Güneş*, 7 Kasım 1991)

(il_i)

(DO)

Bu başlıkta, tümce başı ögeler, eyleyen, güçlü ve canlı olmadığı için, yazarın hangi bakış açısından olaya baktığını görmek güç. Üst başlıktaki DO, sözdizimsel gerekçeyle bu görevi üstlenmiş, ana başlıktaki DO'nın ise güçlü bir iletisel değeri yok. Sonuçta, bu başlık, vurucu, dikkati derhal çeken bir iletiye sahip değil. Bu yüzden, 1.derece bilgilendiricilik düzeyine indirgenebilir; yani, haber değeri taşımayan bir haber olarak nitelendirilebilir, ve etkililiğini yitirebilir. Bunun tersinin yapılabildiğini görmek için aşağıdaki başlıklara bakalım.

- (22) Yakası kürt bayraklı HEP'ilerden ikisi yeminde olay çıkarttı.

(mı) (DO) (mı)

Mecliste çirkin soy (Günaydın, 7 Kasım 1991)

(mı) (ilı)

(DO)

- (23) Yeni Meclis'in açılışında bazı HEP kökenlilerin 'farklı

(mı)

yemini' üzerine olay çıktı. (DO)

(ilı)

Kürtçe krizi (Cumhuriyet, 7 Kasım 1991)

(DO)

Bu başlıklarda aynı haber, daha güçlü dikkat odaklarıyla sunulduğu için, 21. başlığa göre daha etkilidir. Örneğın, 22'de kullanılan tümce başı metinsel izlek, DO olan HEP'ilerin, yakalarında kürt bayrakları taşıdığını önceleyerek, okurun, habere bu bakış açısından bakmasını sağlamıştır. Ayrıca, ana başlıkta kullanılan çirkin soy, gazetenin tutumunu açıkça yansıttığı için güçlü bir DO durumundadır. 23'te ise, kullanılan DO'nın alıntı işaretleri içinde olan bölümü öncelenmiştir. van Dijk (1991:152), alıntı işaretlerinin bir görevinin, okuru olaydan uzaklaştırma olduğunu söylüyor. Sadece 23'e bakarak bu görüşü doğrulamak zor olduğu için, burada kullanılan alıntı işaretlerinin, dikkati çekmek için bir yöntem olduğunu söylemekle yetineceğiz. Öyle sanıyoruz ki, bu görüşümüz, ana başlık ile destekleniyor: Burada, hem eylem öncesi olma özelliğiyile, hem de alıntı işaretleri nedeniyle DO olan 'farklı yemin'in ne olduğu açıklığa kavuşuyor. Ana başlıkla birlikte okur, gazetenin bu olaya kürtçe krizi olarak baktığını algılıyor.

Sonuç

Gazete başlıklarının başta gelen görevi, haberi okura özetlemek, ve okurun ilgisini çekmek ise, aynı önemde bir başka görevi, okura bir bakış açısı yaratmak, okurun, haberi gazetenin kontrol ettiğı odak noktalarından görmesini sağlamaktır. Başlıkların bu yönlendirme görevini nasıl yerine getirdiğini anlamak, tümcecikleri dilbilim ölçütleriyle

çözümlemekle mümkündür.Çözümleme, salt dilbilgisel araçlarla yapılmamalı, başlıkların edim ve anlam boyutları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanısıra, gazete yazarının ve hedef okur kitlesinin bilgisi, inançları, ideolojisi, beklentileri gibi metnin üretilme ve algılanma sürecinde etkili olan dil dışı öğelerin ve grafik düzenlemenin de çözümlemede bir yeri olmalıdır.

Kaynakça

- Aksan, Mustafa ve Yeşim Aksan 1991. "Metin kavramı ve tanımlar", *Dilbilim Araştırmaları 1991* :90-104.
- Baugrande, Robert de 1980. *Text, Discourse and Process*. Longman.
- Chafe, Wallace 1991."Grammatical subjects in speaking and writing",*Text 11/1*:45-72.
- van Dijk, Teun. 1980. *Macro Structures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- van Dijk, Teun. 1983. "Discourse analysis: Its development and application to the structure of news", *Journal of Communication 3/2*:20-42.
- van Dijk, Teun. 1991. *Racism and the Press*. London:Routledge.
- van Dijk, Teun. (Ed).1985. *Handbook of Discourse Analysis*, Vol.4. Academic Press.
- van Dijk, Teun ve Walter Kintsch 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press.
- Erguvanlı, Eser Emine .1979. "The function of word order in Turkish grammar", yayınlanmamış doktora tezi. Ann Arbor.
- Halliday M.A.K.1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Kress, Gunther .1985. "Ideological structures in discourse", van Dijk (ed) 1985 içinde: 27-42.
- Kuno, Susumu .1987. *Functional Syntax*. Chicago: The Univ. of Chicago Press.
- Lerner, Daniel .1969. "Propagandada etkinlik: Şartlar ve değerlendirme", Oskay 1969 içinde: 263-280.
- McWhinney, Brian .1977. "Starting Points", *Language 53*:152-169.
- Mortensen, David .1972. *Communication*. MacGraw- Hill.
- Oskay, Ünsal .1969. *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş. Seçilmiş Parçalar*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Schramm, Wilbur ve Donald F. Roberts .1971. *The Process and Effects of Mass. Urbana , Chicago,London: Univ. of Illinois Press*.
- Seidel, Gill .1985. "Political Discourse Analysis", van Dijk (1985) içinde:43-55.